

2.2 Teoretická východiska multikulturní výchovy na středních odborných školách

Jak už jsem několikrát s politováním konstatovala, v žádném z RVP pro střední odborné vzdělávání, které jsem dosud měla možnost pročíst, se MKV nevěnuje podle mne dostatečná pozornost. Nejde o to, že by byla zcela pominuta či snad dokonce by o ní nebylo vůbec zmínky¹, nicméně je „skrytá“ v jiných vyučovacích předmětech a zahalena do učiva, ve kterém ji nenajde ten, kdo nebude hledat. Potom by se mohlo stát, že v rámci některých konkrétních ŠVP se na ni pozapomene a škola si neutvoří koncepci multikulturní výchovy, která by měla šanci cíleně zasáhnout každého žáka. Cítím proto potřebu dokázat, že základní školské dokumenty nám přímo ukládají se MKV zabývat i na SOŠ.

2.2.1 Multikulturní výchova v Bílé knize

Národní program rozvoje vzdělávání v České republice, tzv. Bílá kniha, vznikl na základě usnesení vlády České republiky č. 277 ze dne 7. dubna 1999. Vláda v něm, v návaznosti na programové prohlášení z července 1998, schválila hlavní cíle vzdělávací politiky v České republice. Přijaté cíle jsou základem „Konceptce vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy v České republice“ zveřejněné Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy dne 13. května 1999.

Dále z tohoto dokumentu cituji: „*Ministerstvo se touto koncepcí přihlásilo k zásadě, že rozvoj školství a všech dalších vzdělávacích institucí a aktivit, podílejících se na utváření národní vzdělanosti, se má v budoucnosti vyvozovat z obecně přijatého rámce vzdělávací politiky a jasně vymezených střednědobých a dlouhodobých záměrů, které mají být veřejně vyhlášeny v podobě závazného*

¹ ke konkrétním textům se vrátím v následujících kapitolách

vládního dokumentu, tzv. „Bílé knihy“ – jak jsou obdobné texty strategického charakteru v některých zemích označovány.“²

Je jisté, že pokud se má MKV stát součástí konkrétní výuky, musí být její základy naznačeny obecně již v tomto významném dokumentu. Že tam jsou, je zcela jednoznačné, protože se objevují jak v základním, tak gymnaziálním vzdělávání a základní zásady by měly platit i pro střední odborné vzdělávání. Problémem je, že cíle uvedené v Bílé knize mají výrazně obecný (až deklarativní)³ charakter a proto je jejich možný různý výklad těchto cílů. V kterém z cílů bychom tedy mohli hledat oporu pro zavedení multikulturní výchovy do středního odborného vzdělávání?

Prvním z cílů je, cituji: *„Rozvoj lidské individuality, jehož předpokladem je péče o uchování jejího fyzického a psychického zdraví, zahrnuje kultivaci a podporu seberealizace každého jedince a maximální uplatnění jeho schopností. Kognitivní, psychomotorický a afektivní rozvoj člověka představuje základní cíl, který je nezbytný nejen z hlediska jedince, ale i společnosti, protože celkový tvůrčí potenciál obyvatel každé země je vždy hlavním zdrojem jejího rozvoje a hospodářské prosperity“⁴*

Popravdě v tomto textu by se spojení s MKV hledalo těžko, pokud si neuvědomíme, že rozvoj lidské individuality probíhá v určitém prostředí a to prostředí je, jak jsme již výše uvedli, v současné době také multikulturní, tudíž se každý člověk s touto multikulturalitou setkává a je nucen se s ní vyrovnávat. Přesto tento cíl pro odůvodnění zavedení multikulturní výchovy do výuky na středních odborných školách není ideální.

Dalším cílem je, cituji: *„Zprostředkování historicky vzniklé kultury společnosti, obsažené ve vědách, technice, umění, pracovních dovednostech, spirituálních a morálních hodnotách jak nastupujícím generacím, tak do vědomí*

² *Bílá kniha, str.1*

³ *Na což poukazuje i Analýza naplnění cílů Národního programu rozvoje vzdělávání v České republice (Bílé knihy) na str.13*

⁴ *Bílá kniha str.14*

*a činností všech členů společnosti. Sféra vzdělávání tímto způsobem zajišťuje kontinuitu minulosti, přítomnosti a budoucnosti a začleňuje jedince do společenského procesu poznání. Nedílnou součástí tohoto cíle je i uchování a rozvíjení národní, jazykové a kulturní identity, zejména ochranou kulturního dědictví. Za jednu z životně důležitých podmínek uchování kontinuity lidské společnosti a její kultury nutno považovat**výchovu k ochraně životního prostředí** ve smyslu zajištění udržitelného rozvoje společnosti, kdy jde nejen o zprostředkování poznatků, ale i o vytvoření citlivého vztahu k přírodě a získání schopností i motivace, k aktivnímu utváření zdravého životního prostředí a odstraňování chudoby v celosvětovém měřítku.*⁵

Tento cíl, byť opět velmi obecně formulovaný, se již výrazně zmiňuje o ochraně kulturního dědictví, o národnostní a jazykové identitě vzdělávaného jedince na jakémkoliv stupni vzdělávání, o nutnosti uchovat kontinuitu lidské společnosti a její kulturu... Výše uvedený cíl nám podle mne již napovídá, že MKV (být ten název nikde nepadl) je nedílnou součástí vzdělávání a výchovy také ve SOŠ.

Další z cílů je už velmi blízko tomu, co hledáme, cituji: „**Posilování soudržnosti společnosti.** Vzdělávací soustava je jednou z nejvýznamnějších integrujících sil, a to nejenom předáváním sdílených hodnot a společných tradic, ale především zajištěním rovného přístupu ke vzdělávání, vyrovnáváním nerovností sociálního a kulturního prostředí i všech znevýhodnění daných zdravotními, etnickými či specificky regionálními důvody a podporou demokratických a tolerantních postojů ke všem členům společnosti bez rozdílu. Tyto úkoly se koncentrují do výchovy k lidským právům **a multikulturalitě**, která na základě poskytování věcných informací o všech menšinách, zejména romské, židovské a německé, jejich osudech a kultuře, utváří vztahy porozumění a sounáležitosti s nimi. Důležitou úlohu v tomto smyslu má i menšinové školství,

⁵ *Bílá kniha, str.14*

*dvoujazyčné školy a vzdělávání cizinců a jejich dětí, jako součásti integrace těchto skupin do české společnosti.*⁶

Na základě tohoto cíle se dá postavit MKV na jakémkoliv stupni vzdělávání. Jsou zde vyjmenovány přesně úkoly, které může realizovat a jejichž naplnění bychom bez ní mohli těžko uskutečnit. Nezapomínejme, že MKV asi zdaleka nemusí být koncipována jako samostatný vyučovací předmět, dokonce i na základních školách nebo gymnáziích se jedná nejčastěji o vstupy, které se prolínají jinými vyučovacími předměty, ale i celkovým „duchem“ školy a působením všech pedagogických pracovníků ve škole.

Dále cituji: *“Podpora demokracie a občanské společnosti. Demokracie nezbytně potřebuje soudné, kritické a nezávisle myslící občany, s vědomím vlastní důstojnosti a s respektem k právům a svobodám ostatních...”*⁷

V rámci tohoto cíle se může MKV soustředit zejména na problematiku respektu k právům a svobodám svým i ostatních občanů, příslušníkům minorit, etnických skupin, osob s jiným sociokulturním zázemím.

Další z deklarácí uvedených v Bílé knize je opět výrazně provázána s tématem multikulturní výchovy a ve skutečnosti dle mého názoru zavazuje školy a školská zařízení, učitele a vychovatele, aby ji zařadili do svých programů, cituji: *„Výchova k partnerství, spolupráci a solidaritě v evropské i globalizující se společnosti rozšiřuje předchozí cíl o další úroveň. Znamená usilovat o život bez konfliktů a negativních postojů ve společenství nejen druhých lidí, ale i jiných národů, jazyků, menšin a kultur, být schopen přijmout a respektovat i značné odlišnosti mezi lidmi a kulturami dnešního propojeného světa.”*⁸

Co se týká cíle v oblasti „Zvyšování konkurenceschopnosti ekonomiky a prosperity společnosti“, i ten by, zejména v oblasti středního odborného školství

⁶ *Bílá kniha str.14,15*

⁷ *Bílá kniha str.15*

⁸ *Bílá kniha str.15*

mohl být pobídkou pro školy, aby zavedly kvalitní MKV, protože střední odborné školství je cílenou profesní přípravou a absolvent by se měl orientovat ve své profesi nejen ve své zemi, ale i jiných zemích, aby byl konkurence schopný, aby se mohl uplatnit na mezinárodním trhu práce. Ve stejném kontextu bych hodnotila poslední z cílů Bílé knihy, a to, cituji: **“Zvyšování zaměstnatelnosti, tedy schopnosti nalézat zaměstnání a trvale se uplatňovat na trhu práce, a to nejen doma, ale také v zahraničí – zejména v Evropě.”**⁹

V souvislosti zejména s posledními dvěma cíli bych chtěla upozornit, že MKV na SOŠ by měla podle mne být začleněna i do oblastí odborné přípravy, nejen do všeobecně vzdělávacího základu. K tomuto tématu se ale ještě podrobněji vrátím.

Bílá kniha hovoří o multikulturní problematice ještě v podkapitole kapitole 5, Evropská a mezinárodní spolupráce ve vzdělávání, která je součástí celku „Východiska a předpoklady rozvoje vzdělávací soustavy“ a to v tomto smyslu, cituji: *„Cílevědomým rozvojem mezinárodní spolupráce bude podpořena postupná internacionalizace vzdělávání a upevnění multikulturních postojů dětí, mládeže a dospělých.“*¹⁰ Jak jinak by v rámci vzdělávací soustavy mohlo dojít k upevnění multikulturních postojů dětí než tím, že je budeme multikulturně vzdělávat a vychovávat. Takže opět úkol pro oblast multikulturní výchovy.

Na konci již zmíněné kapitoly 5 jsou uvedena doporučení, z nichž cituji: *„Posílit rozvoj spolupráce s Radou Evropy v oblasti výchovy k demokratickému občanství a sociální soudržnosti, multikulturní výchovy, vzdělávání menšin (zejména Romů) a výuky cizích jazyků.“*¹¹

K zamyšlení je ta část doporučení, kde je uvedeno v závorce „zejména Romů“. Proč si strategický dokument deklarativního charakteru všimá jednoho konkrétního etnika, jedné skupiny obyvatel? Můžeme předpokládat, že je to proto, že se v komunikaci s příslušníky této skupiny obyvatel ČR již vyskytly

⁹ Bílá kniha str.15

¹⁰ Bílá kniha str.30

¹¹ Bílá kniha str. 34

problémové situace, které zasáhly české školství, život společnosti, zaujaly média?

Je dobré vědět, že České zákonodárství, konkrétně zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin, vymezuje Romy jako národnostní menšinu¹². Dle tohoto zákona je na vůli konkrétní osoby, zda se přihlásí k určité, tímto zákonem definované, národnostní menšině. Při posledním sčítání lidu v r. 2001¹³ se ale přihlásilo mnohem víc obyvatel například k polské národnostní menšině (52 095 obyvatel), k německé národnostní menšině (39 106 obyvatel), nebo k ukrajinské národnostní menšině (22 112 obyvatel). K romské národnostní menšině se přihlásilo pouze 11 746 obyvatel ČR. Nicméně kvalifikované odhady hovoří o tom, že v České republice žije 150 až 300 tisíc příslušníků této národnostní menšiny (jak uvádí na svých webových stránkách Rada vlády pro národnostní menšiny). Pak už by byl zájem Bílé knihy i dalších dokumentů, kde se tato konkrétní národnostní menšina často vzpomíná či udává jako příklad pro multikulturní výchovu, jasnější.

Jsem obyvatelka města Vsetína, v mém okolí žije relativně početná romská komunita, ve škole učím žáky romské národnosti (žáky, jejichž rodiny se k romské národnosti hlásí). Společně s jedním z nich, který je dnes již žákem střední odborné školy, jsme zpracovali aktivitu, kterou prezentuji v příloze a jejíž průběh i výsledky jsou jistě zajímavé.

V kapitole s názvem: “Střední všeobecné a střední odborné vzdělávání“ je doslova uvedeno, cituji: „*Vzdělávací programy ve středním vzdělávání položí důraz na tyto úkoly: Rozvíjet široký všeobecný a obecně odborný základ vzdělání. Obsah vzdělávání bude rozšířen o oblast evropské dimenze, což představuje především podporu výuky cizích jazyků a multikulturního vzdělávání.*“¹⁴

Bohužel musím konstatovat, že dle mého názoru zůstalo toto prohlášení (až na výuku cizích jazyků, která byla posílena, ale nejsem si jistá, zda se vždy zabývá i jinými než jazykovými aspekty) v opravdu jen deklarativní formě a

¹² §2, odstavec 1 a 2 zákona č. 273/2001 Sb.

¹³ <http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/home>

¹⁴ Bílá kniha str. 51

zůstalo na libovůli škol a „osvícenosti“ jejich managementů, v jakém rozsahu MKV zařadí.

Z hlavních opatření tohoto strategického dokumentu bych ještě ocitovala: “*Vypracovat Státní program vzdělávání pro děti a mládež od 3 do 19 let. Státní program vzdělávání bude legislativně zakotven jako rámcový kurikulární dokument, vymezující základní duchovní a morální hodnoty včetně poznání sebe sama, klíčové kompetence, cíle a obsahové oblasti vzdělávání, které budou tvořit rámec celé naší vzdělávací soustavy, tj. od mateřských škol až po středoškolské vzdělávání ukončené maturitou. V jeho rámci budou zvýrazněny zejména ty oblasti, které jsou zásadní pro život v rámci sjednocující se Evropy: výchova k demokratickému občanství, environmentální výchova, mediální výchova, **evropská dimenze a multikulturní výchova**, profesní orientace, ekonomika a podnikatelství. Nezanedbatelnou součástí programu bude též důraz na posilování **sounáležitosti žáků a studentů k národním tradicím, kulturnímu dědictví a rodnému kraji.***“¹⁵

Závěrem bych chtěla konstatovat, že Bílá kniha sama nám ukazuje, že problematika MKV patří ke strategickým záležitostem v rámci vzdělávání školního i mimoškolního, že neexistuje ani jeden obecný vzdělávací cíl (str. 14,15 Bílé knihy), do kterého bychom ji nemohli zařadit, který bychom pomocí MKV nemohli alespoň částečně naplňovat.

Obecné nadefinování cílů v tomto dokumentu nepovažuji za překážku, nicméně je to jen směr, návod, ukazatel cesty, kudy se ve výchově a vzdělávání vydat. Na druhou stranu doporučení na konci každé kapitoly Bílé knihy a zejména potom opatření ze závěru dokumentu mají již konkrétnější charakter a je třeba s nimi počítat. Na druhou stranu je nutné vyhledat i další dokumenty, které nás povedou ke konkrétnějším formulacím a nebudou mít pouze deklarativní charakter, ale budou přímo nařizovat či ukládat realizaci MKV.

¹⁵ *Bílá kniha str. 91*

2.2.2 Multikulturní výchova ve Školském zákoně

Jedním z nejzávažnějších platných školských dokumentů vztahujících se ke střednímu odbornému vzdělávání je Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (dále jen Školský zákon). Už v §2, „Zásady cíle vzdělávání“ je uvedeno, cituji:“ (1) *Vzdělávání je založeno na zásadách*

a) rovného přístupu každého státního občana České republiky nebo jiného členského státu Evropské unie ke vzdělávání bez jakékoli diskriminace z důvodu rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, víry a náboženství, národnosti, etnického nebo sociálního původu, majetku, rodu a zdravotního stavu nebo jiného postavení občana...“¹⁶

Tento výrok nám sice nijak konkrétně neukládá ani nás nezavazuje k tomu, abychom do škol zavedli multikulturní výchovu, nicméně nás nabádá, abychom se sami chovali tak, jako kdybychom procesem multikulturní výchovy prošli.

V rámci obecných cílů vzdělávání taktéž v §2 je již ale uvedeno, cituji:

“...e) utváření vědomí národní a státní příslušnosti a respektu k etnické, národnostní, kulturní, jazykové a náboženské identitě každého,

f) poznání světových a evropských kulturních hodnot a tradic, pochopení a osvojení zásad a pravidel vycházejících z evropské integrace jako základu pro soužití v národním a mezinárodním měřítku...“¹⁷

A tyto výroky se již týkají multikulturní výchovy, ty už nám nařizují, abychom se problematikou zabývali a uvedli ji do praxe škol, i když opět nepřikazuje jakým způsobem, zda v rámci samostatného vyučovacího předmětu, což by u středních odborných škol při stávající legislativě šlo dost těžko, nebo v rámci jiných vyučovacích předmětů, či snad dokonce v rámci utváření klimatu a

¹⁶ Školský zákon, §2, odst.1

¹⁷ Školský zákon, §2, odst.2

atmosféry školy atd... Nicméně i obecných cílů stanovených ve Školském zákoně má být dosaženo a témata pro multikulturní výchovu Školský zákon obsahuje.

2.2.3 Multikulturní výchova v dalších školských dokumentech

Co se týká dalších školských dokumentů, tím myslím vyhlášek, nařízení a metodických pokynů, je tady jeden, který považuji a nejen já, v oblasti MKV za stěžejní. Je jím Metodický pokyn MŠMT k výchově proti projevům rasismu, xenofobie a intolerance č. j. 14 423/99-22 (dále jen Metodický pokyn), a vyšel ve Věstníku MŠMT sešit 5/1999. Doslova se v něm uvádí, cituji: *“Rasismus, xenofobie a intolerance jsou jedním ze současných problémů naší společnosti.”*¹⁸

Což je závažný výrok, který nelze brát na lehkou váhu. Jednoznačně dokládá, že MKV je ve školách a školských zařízeních potřeba, abychom mohli výše uvedené hrozbě čelit a žáky řádně připravit na život v naší společnosti. V textu Metodického pokynu je dále uvedeno, cituji: *„K účinnější prevenci projevů rasismu, xenofobie a intolerance Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ukládá:*

1) ředitelům škol a pedagogickým pracovníkům základních škol, středních škol, vyšších odborných škol, speciálních škol a školských zařízení zabezpečit, aby:

a) věnovali zvýšenou pozornost vytváření příznivého klimatu školy i jednotlivých tříd...

b) rozvíjeli žádoucí postoje k lidem jiné národnosti, etnické nebo náboženské příslušnosti každodenním osobním příkladem,

c) komunikovali s dětmi a mladými lidmi na bázi vzájemného porozumění, tolerance a otevřeného jednání,

¹⁸ Metodický pokyn

d) vhodně využívali věcného obsahu každého vyučovaného předmětu a pracovali s doporučenou literaturou uvedenou v příloze,

e) seznamovali žáky se základními údaji o menšinách, které u nás žijí, s jejich kulturou, dějinami a rozvíjeli u nich vědomí sounáležitosti,

f) učili žáky chápat a oceňovat rozdílnost jednotlivců a vážit si každého člověka, každé minority, každé kultury,

g) nenechali bez povšimnutí žádný projev ani náznak intolerance, xenofobie nebo rasismus a okamžitě přijímali vhodná konkrétní pedagogická opatření,

h) při prevenci intolerance, rasismu a xenofobie intenzivněji spolupracovali s rodinami žáků,

i) podle možností i pro volnočasové aktivity nabízeli programy, rozvíjející toleranci a podporující všestranný rozvoj osobnosti žáka,

j) se žáky otevřeně diskutovali o uskutečněných besedách, přednáškách, návštěvách filmových a divadelních představení, televizních a rozhlasových pořadech, které obsahově souvisejí s intolerancí, xenofobií a rasismem,

*k) využívali programů a nabízené spolupráce v oblasti vzdělávání s nestátními subjekty, které mají v programu **multikulturní výchovu**, vzdělávání Romů, uprchlíků a různých národností a etnik.¹⁹*

Omlouvám se, za rozsáhlou citaci, nicméně jsem jí ušetřila práci všem, které problematika zajímá a byli by nuceni příslušný Metodický pokyn vyhledat. Mimochodem z textu můžeme kromě jiného vyčíst také to, že Metodický pokyn ukládá ředitelům škol, zejména body h), i), j), aby pokud je to možné, prolínali aktivity směřující k toleranci k jiným sociokulturním skupinám a jednotlivcům i do klimatu školy, dokonce prostřednictvím žáků do jejich rodin a jejich volného času. Přesně tyto principy je možné začlenit do obecné části ŠVP konkrétní školy, směřovat do této oblasti objednané programy, přednášky, besedy, exkurze, výlety, promítané filmy atd...

¹⁹ Metodický pokyn

Konkrétní body Metodického pokynu, které jsem zdůraznila považují zase za náměty k diskusi s žáky, za inspiraci pro přípravu konkrétních aktivit, k začlenění do vzdělávacích oblastí (zejména odstavce b), d), e) f).

Snad za nejtěžší úkol považuji „*rozvíjet žádoucí postoje k lidem jiné národnosti, etnické nebo náboženské příslušnosti každodenním osobním příkladem*“²⁰ Není to úkol nadlidský, ale je třeba si uvědomit, že učitel je stejně jako každý člověk utvářen i svou každodenní zkušeností, informacemi, které přicházejí z okolí a může být postižen i předsudky a stereotypy dané společností. Potom má o to těžší úkol, že se musí tvářit v tvář žákům připravit na různé situace, zejména pokud se rozhodne realizovat některá témata MKV. Jeho postoj musí být neutrální, vysoce tolerantní a respektující. Zjistila jsem, že pokud má učitel konkrétní problém s určitou skupinou osob, je lepší tuto situaci žákům přímo vysvětlit.

Uvedu konkrétně: jedna kolegyně má špatnou zkušenost, přepadla ji před několika lety skupina mladíků, o kterých se dozvěděla, že patří do místní romské komunity. Mladíci ji tehdy okradli, částečně i zbili a v každém případě pořádně vyděsili. Její zkušenost byla výrazně negativní a kolegyně byla nucena vyhledat pomoc psychologa, aby jí situaci provedl, protože se bála vcházet do určitých částí města Vsetína s tím, že se v nich často vyskytují občané hlásící se k romskému etniku. Otázka zní: Může tato kolegyně vyučovat problematiku MKV bez předsudků? Ona dnes trvá na tom, že ano, protože v rámci psychologické pomoci si ujasnila, že ji nenapadlo romské etnikum jako celek, že ji neublížili všichni Romové, ale tři konkrétní mladíci. Ona nechová žádnou zášť vůči celé skupině Romů, zlobí se na konkrétní jedince a těch se také dodnes (možná iracionálně) bojí. Dopředu proto upozorní své žáky na tuto zkušenost s tím, že si uvědomuje některé své okamžité nepatřičné reakce, které ale po krátkém čase odezní (odtáhne se od muže tmavé pleti, lekne se ho atd...). Na svém příkladu také může ukázat, jak rychle a bezděky může dojít k zobecnění a vytvoření špatného názoru na celou skupinu osob.

²⁰ *Metodický pokyn*

Upozorňuji ale, že ne každý učitel je ale schopen takové otevřenosti vůči žákům. Nicméně pokud se učitel nedokáže vyrovnat sám se svými rasovými, etnickými či jinými podobnými předsudky vztahujícími se na osoby z jiného sociokulturního zázemí, bude z vyučování stejná fraška, jako by silný kuřák, o jehož kuřácké vášni všichni žáci vědí, přesvědčoval žáky o nebezpečí a nevhodnosti kouření (Pak se žáci právem ptají: Proč říká něco, čemu sám zjevně nevěří, co nerespektuje?).

Zastavila bych se ještě u bodu f). Mám dobrou zkušenost s tím, že si dopředu pro každou minoritu, etnikum, národnost, pro každou skupinu o které budu s žáky hovořit, připravím nějakou zajímavou vstupní informaci, která může navodit dobrý dojem o této skupině. Spoléhám na „halo efekt“, na první dojem, který má „otevřít mysl mých žáků“, aby byli ochotní dál poslouchat. Samozřejmě, že tato prvotní, někdy až bombastická informace nemá být tím jediným, co žákům zůstane o příslušné minoritě v mysli, nicméně je dobrým začátkem. Například známá romská zpěvačka Věra Bílá v jednom rozhovoru řekla, že jí je jedno jestli zpívá v newyorské Carnegie Hall, kde mimochodem jako jedna z mála našich zpěváků sklízela úspěchy, nebo na pohřbu v Rokycanech, nikdy jí nešlo o slávu a pokud necítila potřebu zpívat, ani nejvyšší honorář či příslib světové slávy ji k tomu nepřinutil, což také potvrdila odmítnutím mnoha lukrativních nabídek. Dokázala by toto některá z našich „majoritních“ zpěvaček? Dokázal by to někdo z nás v její situaci?

Odstavec g) je přímo návodem, jak začlenit MKV do celkového klimatu školy. Netolerovat žádný náznak rasismu, intolerance ke spolužákům, k učitelům ani návštěvníkům školy, kteří pocházejí z jiného sociokulturního zázemí. Hlavní principy vytváření klimatu školy by měly být nastíněny také v ŠVP.